

Şahmaran ve Şahapet: Kürtler, Êzidîler ve Ermenilerde Yılan Kültleri

Prof. Dr. Tessa Hofmann

Tessa.Hofmann@katwastan.de

Yayınlanma Tarihi:

15 Ocak 2026

İndirilme Tarihi:

21.07.2026

Önerilen Atıf:

Hofmann, Tessa (2026). Şahmaran ve Şahapet: Kürtler, Êzidîler ve Ermenilerde Yılan Kültleri. Alevi Ansiklopedisi — ISIL: DE-4607. <https://www.aleviansiklopedisi.com/madde-x/sahmaran-ve-sahapet-kurtler-ezidiler-ve-ermenilerde-yilan-kultleri-8399/> (Erişim Tarihi: 21.07.2026)

Alevi Ansiklopedisi, **Kütüphaneler ve İlgili Kuruluşlar için Uluslararası Standart Tanımlayıcı** kapsamında **ISIL: DE-4607** koduyla kayıtlıdır.

URI /isil/DE-4607

LOBID

lobid.org/organisations/DE-4607

Permalink id.zdb-services.de/resource/organisations/D E-4607

Adres: Alevi Ansiklopedisi
Körnebachstr. 49-51, 44143
Dortmund

info@aleviansiklopedisi.com

Özet

Yılanlara tapınma, dünya genelinde en eski doğa temelli dinsel ya da politeist inanç biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda iki karşıt yaklaşım öne çıkmaktadır: (1) Yılanlar, bilgelik, bereket ve bu niteliklerden türeyen güçleri temsil eden olumlu varlıklar olarak görülmektedir. Bu yaklaşım özellikle Ortadoğu'daki İbrahimî olmayan ve İbrahimî öncesi inanç sistemlerinde yaygın olmuştur. (2) Yılanlar ise kaosun, kötülüğün ve yıkımın cisimleşmiş hâli olarak değerlendirilmektedir. Ancak her iki durumda da yılanlara büyük ve etkili güçler atfedilmektedir. Bilgeliğin yılanla ilişkilendirilmesi, onun hem yeryüzünü hem de yeraltını bilmesiyle açıklanmaktadır; yılanlar, Batın ve Zahir olarak adlandırılan paralel dünyalar arasında gidip gelmekte ve her iki dünyanın da sakini olarak düşünülmektedir. Yılanların düzenli olarak deri değiştirmeleri, insan gözündeki sonsuz bir yenilenme izlenimi yaratmış; bu nedenle yalnızca Antik Yunan'da değil, farklı kültürlerde de ölümsüz varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Bu maddede önce yılan kültürünün evrensel anlamı ele alınacak, ardından Kürtler, Êzidîler ve Ermeniler arasındaki inançlara odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Shahraman; Shahapet; Monotheism; Pre-abrahamic Religions; Pantheism; Nature-based Religions; Abrahamic Religions; Snake; Grass Snake; Lortu; Lordu; Snake Cults; Snake Veneration; Armenia; Dersim; Kurdistan; Pre-anraa

Antik Yılan Kültleri

Antik Mısır'da iyi ve kötü, bilgi, güç ve yıkım gibi karşıt nitelikler farklı yılan tanrılarına atfedilmiştir. Yılan tanrıça Vadjet, hanedanlık öncesi dönemlerden itibaren tapınılan bir figürdür; sembolü *uraeus*'tur. Aşağı Mısır'ın tanrıçası olarak kabul edilen Vadjet, Yukarı Mısır'ın tanrıçası Nekhbet ile birlikte kralın (firavunun) koruyucu tanrıçası sayılmaktadır. Mısırlılar ayrıca, yeraltı dünyasındaki gece yolculuğu sırasında güneş tanrısı Re'yi koruyucu biçimde çevreleyen yılan tanrı Mehen'i de bilmekteydi. Orta Krallık döneminden itibaren ise, dev bir yılan olarak tasvir edilen Apophis adlı tanrıya ilişkin inançlar belgelenmektedir. Apophis çözülmeyi,

karanlığı ve kaosu temsil etmekte olup aynı zamanda güneş tanrısı Re'nin en büyük hasmıydı.

Antik Yunan'da yılan kutsal kabul edilmekteydi. Düzenli deri değiştirmesi sayesinde insanlara sonsuz biçimde yenilenebiliyormuş gibi görünmesi, onun ölümsüz sayılmasına yol açmıştır. Bu sürekli yenilenme düşüncesi ve yılanlara atfedilen şifa verici güçler, onları tıp mesleğinin sembolü hâline getirmiştir. Günümüzde de, büyük ölçüde sadeleştirilmiş biçimiyle eczane tabelalarında dahi görülebilen Asklepios'un asası bu sembolizmi sürdürmektedir. Yılanlara aynı zamanda kehanet gücü de atfedilmekteydi; bu nedenle, ilk kaostan sonra ortaya çıkan en erken tanrılardan biri olan Gaia'nın hayvanları arasında yer almaktaydılar. Yılan rahibeler (*Pythea*), bir zamanlar mitolojik yılan Python'a ait olan ve dünyanın göbeği (*omphalos*) sayılan Delfi Kehanet Merkezi'nde görev yapmaktaydı. Python, tanrı Apollon tarafından öldürölmüş; ardından Apollon tapınağı ve rahibelerini devralmıştır.

Yahudi-Hristiyan gelenekle sınırlı olmaksızın, yılan tarafından korunan bir ağaç motifi antik Yunan mitolojisinde de görölmektedir: Hesperidlerin bahçesinde, Gaia'nın tanrıça Hera'ya armağan ettiği yaşam verici elma ağacı bulunmakta ve bu ağaç yılan Ladon tarafından korunmaktaydı.

Yakın Doğu'da, Levant'ta, Altın Hilal'de, Miken kültüründe ve Batı Asya'nın pek çok kültürel alanında yılan kültleri Epipaleolitik ve Neolitik dönemlerde büyük önem taşımıştır. Özellikle kabartmalar ve seramikler üzerinde olmak üzere, hemen her tanrısal figür yılan tasvirleriyle ilişkilendirilmiştir.

Buna karşılık, Tevrat'ın (Eski Ahit) bakışı yılanı neredeyse bütünüyle olumsuz bir çerçevede ele almaktadır. Yılan, Havva'ya yasak meyveyi sunarak onu iyilik ve kötölük bilgisi ağacından yememe yönündeki ilahi yasağı ihlal etmeye teşvik eder; ardından Havva da Âdem'i bu yasağı çiğnemeye ikna eder.

İncil’de yılan büyük ölçüde şeytanın simgesi olarak yer alır. Eski Ahit’teki Cennet anlatısında (Yaratılış 3), yılan kötülüğe ayartmanın ve baştan çıkarmanın sembolüdür. Yalnızca bazı Gnostik mezheplerde, insanlara bilgi sundukları için Havva ve yılan saygı görmüştür; bu bağlamda yılan kimi zaman Havva’nın erkek eşi Ophion olarak tasvir edilmiştir.

İsrailoğulları çölde dolaşırken yılanlar tarafından musallat edilir (Sayılar 21); Musa’ya tunçtan bir yılan dikmesi söylenir ve ona bakan herkesin kurtulacağı bildirilir. Burada yılan, Hristiyanlıkta haçın üstlendiği role benzer biçimde, bir kurtuluş işareti olarak karşımıza çıkar. II. Krallar 18:4’te, “Nehushtan” adı verilen bu tunç yılanın Kral Hizkiya dönemine kadar korunduğu, ancak put olarak tapınıldığı gerekçesiyle Hizkiya tarafından parçalandığı aktarılmaktadır.

İsa’nın öğrencilerine “Yılanlar gibi akıllı, güvercinler gibi saf olun” (Matta 10:16) öğüdünü vermesine rağmen, Vahiy Kitabı’nda yılan kötülüğün imgesi olarak kalmaya devam eder: “Ve ejderhayı, o eski yılanı, yani İblis ve Şeytan olanı yakaladı” (Vahiy 20:2).

Yezidi Yılan Sembolizmi

Yezidi inancında yılan, uzun zamandır çok katmanlı anlamlar taşıyan bir sembol olarak merkezi bir konuma sahiptir. Kuzey Irak’taki Laliş’i ziyaret edenlerin belleğinde yer eden ilk imgelerden biri, Yezidilerin ana kutsal mekânının avlusuna girerken ziyaretçileri karşılayan büyük siyah yılan tasviridir.

Kökleri antik Mezopotamya inançlarına uzanan ve Zerdüştlük, İslam ve Hristiyanlıktan etkiler barındıran Yezidi dini geleneği, çeşitli sembolik unsurları içermekte olup bunlar arasında yılan belirgin bir yere sahiptir. Yezidiler yılanı bilgelik, bilgi ve ilahi olanla ilişkilendirmektedir. Yılan, sıklıkla yaratılışın ve bereketin simgesi olarak görülmekte; aynı zamanda kozmik güçlerin ve aşkın olanın bir temsili olarak değerlendirilmektedir. Yezidi kozmolojisinde yılan,

dünyanın yaratılışında rol oynayan bir varlık olarak kabul edilmekte ve Tavûsî Melek (Tavus Meleği) olarak da bilinen ilahi figürle ilişkilendirilmektedir. Çoğu zaman yılanlarla birlikte tasvir edilen Tavus Meleği, hem iyicil bir varlık hem de bilgiyi insanlığa taşıyan bir figür olarak görülmektedir.

Bilgeliği, yaratımı ve ilahi olanı temsil eden yılan, Yezidi ritüelleri ve gelenekleri içinde merkezi bir yer tutmaktadır. Yılanların şifa verici güçlere sahip olduğuna inanılmakta; bu nedenle Yezidiler onları insanlar ile ilahi olan arasında aracı varlıklar olarak saygıyla anmaktadır. Yezidi kutsal mekânlarında sıklıkla yılanlar bulundurulmakta ve varlıklarının bereket ve koruma getirdiğine inanılmaktadır. Yezidi dini pratikleri, yılanlarla temas ve yılan temalı dansları da içermekte; bu ritüellerde katılımcılar, yılanın sembolik varlığı aracılığıyla ilahi olanla ruhani bir bağ kurmayı ve bağlılıklarını ifade etmeyi amaçlamaktadır (Bozyel 2023).

Kürt Yılan Tanrıçası Şahmaran

Şahmaran, yarı yılan yarı kadın biçiminde tasvir edilen, her iki ucunda da taç bulunan çift başlı mitolojik bir varlıktır; bir ucunda insan kadın başı, diğer ucunda ise yılan başı yer almakta olup, bu form kimi yorumlarda fallik bir figüre de işaret etmektedir (Baran 2020, 92 vd.). İnsan kısmı büyük bir kolye ile süslenmiştir. Şahmaran, yılanlarla birlikte Yeraltı/Diğer Dünya’da yaşamaktadır.

Şā(h)mārān (Şaymaran; Türkçe Şahmeran) adı, Farsça *šāh* (شاه) ve *mārān* (ماران; “yılanlar”; tekil: *mār* مار) sözcüklerinden türemiştir. Buna göre Şāhmārān kelime anlamıyla “yılanların kralı/hükümdarı” demektir (Russell 1987, 422).

Türkiye’de Şahmaran’ın Akdeniz kıyısındaki Tarsus kentinde yaşadığına inanılmakta; benzer bir anlatı, önemli ölçüde Kürt ve Arap nüfusa sahip olan Mardin başta olmak üzere ülkenin doğu kesimlerinde de aktarılmaktadır. Bu bölgelerde Şahmaran anlatısı yaygın biçimde dolaşımda olup, imgesi

nakışlarda, kumaşlarda, halılarda ve takılarda betimlenmektedir. Şahmaran'a ilişkin anlatı ve imgeler Türkiye'de ulusal bir kültürel miras olarak değerlendirilmektedir. Kürtler, yılanı geleneksel olarak şans ve güç sembolü olarak görmüş; cam ya da metal işçiliğinde üretilen Şahmaran tasvirlerini evlerinin duvarlarında sergilemeyi sürdürmüşlerdir.

Kürt araştırmacı Dilşa Deniz, Şahmaran'ı androjen bir "kutsal birlik bedeni" olarak yorumlamaktadır. Deniz'e göre bu bütünlük, insan/hayvan, kadın/erkek, dişillik/erillik, ölüm/yeniden doğuş gibi bir dizi karşıtlık ya da ikilik üzerinden inşa edilmektedir. Birbirleriyle bağdaşmaz görünen iki varlığın fiziksel karşıtlığına rağmen, bu yapı içinde kusursuz bir denge sağlanmaktadır. Bedenin karşıt uçlarında tek bir varlık hâlinde kaynaştırılmaları sayesinde, Şahmaran imgesi ve miti ikili dengenin nasıl kurulduğunu gösteren yetkin bir harita sunmaktadır. Kadın unsurunun yanı sıra, yılanın güçlü ve uzun boynu, sade süslenme biçimi, başındaki hükümdar tacı ve koruyucu duruşu aracılığıyla eril unsur da temsil edilmektedir; bu unsurlar Şahmaran'ın insan, dişil kısmını koruyan bir konumda betimlenmektedir (Deniz 2023, 110 vd.).

Şahmaran, *Binbir Gece Masalları*'nda yer alan "Yemliha'nın Hikâyesi: Yeraltı Kraliçesi" gibi anlatılar ve *Camasb-nâme* gibi metinler dâhil olmak üzere Orta Doğu edebiyatlarında belgelenmiştir. Anlatının özellikle Anadolu Yarımadası'nın doğu kesimlerinde, Güneydoğu ve Doğu Türkiye'de-Kürt, Arap, Süryani ve Türk topluluklarının yaşadığı bölgelerde yaygın olduğu anlaşılmaktadır (Baran 2020, 92).

Yaklaşık 5.000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu düşünülen Şahmaran mitinin çok sayıda varyantı bulunmaktadır. Anlatıların birinde, Şahmaran'ın karşılaştığı ilk insan Cemasp (Farsça: Jāmāsp 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯) adlı gençtir; bu figür Yada Jamsab olarak da bilinir (diğer yazımları Jambs, Camasb ve Jamisav'dır). Cemasp, birkaç arkadaşıyla bal çalmaya çalışırken bir mağarada mahsur kalır ve arkadaşları onu orada bırakır. Mağarayı keşfetmeye karar veren Cemasp,

binlerce açık renkli yılanın ve Şahmaran'ın uyum içinde birlikte yaşadığı, gizemli ve güzel bir bahçeyi andıran bir mekâna açılan bir geçit bulur. Bu noktada Şahmaran ile Cemasp birbirlerine âşık olur ve mağaradaki bu mekânda birlikte yaşamaya başlarlar; Şahmaran Cemasp'a ilaçlar ve şifalı bitkiler hakkında bilgi öğretir. Ancak Cemasp, yeryüzündeki yaşamı özler ve ayrılmak ister. Şahmaran'a, onun yaşadığı yerin sırrını kimseyle paylaşmayacağına söz verir ve ayrılır. Aradan uzun yıllar geçer.

Tarsus kentinin kralı hastalanır ve vezir, bu hastalığın tedavisinin Şahmaran'ın etiyile mümkün olduğunu keşfeder. Bunun üzerine Cemasp, Şahmaran'ın yaşadığı yeri halka bildirir. Cemasp'ın aksine, Şahmaran insan sevgilisine sadık kalır ve hatta onu ilahi bilgeliğinin mirasçısı kılar. Rivayete göre Şahmaran şöyle der: "Beni toprak bir kapta haşlayın, özümü vezire verin, etimi ise sultana yedirin." Şahmaran kente getirilir ve "Şahmaran Hamamı" olarak bilinen bir hamamda öldürülür. Kral onun etini yer ve iyileşir; vezir özü içerek ölür. Cemasp ise Şahmaran'ın suyundan içerek onun bilgeliğini kazanır ve bir hekim olur.

Ermeni Yılan Kültü

Yılanların güç, su ve bilgelik sembolleri olarak kutsanması, Ermenilerde Antik Yakın Doğu ve Mezopotamya'daki diğer kültürlerle paylaşılan kadim bir inanç örüntüsüdür. Dersim ve diğer bölgelerde yaşayan Ermeniler, yalnızca Êzîdîler ve Kürtlerle ortak olan doğa temelli yılan kültürlerini paylaşmakla kalmamış, aynı zamanda kendilerini yöreye özgü çayır yılanının (*Natrix natrix*; Ermenice: Մանրափափուկ ինքնուր, Մանրփափուկ - *Sovorakan lortu*, *Korindj*; Batı Ermenicesi: *Lordu* - adi çayır yılanı) akrabası olarak da görmüşlerdir.

Yılanlar, Ermeni Yaylaları'nın doğasında ve kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Hristiyanlık öncesi bir yılan kültüne ait izler, 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş; örneğin Ararat Ovası'nın kenarında yer alan antik Astarak kentinde bu inançların kalıntıları gözlemlenmiştir. İnsanlar için zehirli olmayan ve yaşına bağlı olarak 120 cm'ye kadar

uzayabilen çayır yılanı, kimi zaman evcil hayvan olarak da beslenmiştir. Antik Roma'daki *Manes* inancına benzer biçimde, bu yılanlar evin, ocağın ve ailenin; hatta tüm bir bölgenin koruyucuları olarak kabul edilmiş, bu da yılanın Ermeniler için bir totem hayvanı olarak görülmesine işaret etmiştir. Ermeniler, çayır yılanını kendileriyle akraba saymış, onu "Ermeni" olarak nitelendirmiş ve kan bağı bulunan bir akraba gibi Ermenilere dost kabul etmişlerdir (Hofmann ve Koutcharian 1983, 127). Ev yılanının evi terk etmesi kötü bir alamet olarak değerlendirilmiştir. Yılanların deri değiştirme sırasında bıraktıkları kabuklar ise tılsım ve uğur nesnesi olarak saklanmıştır.

Antik Ermeni halk inançlarında yılanlar, tekil ve örgütlü bir kült biçiminde değil, kutsal ve koruyucu semboller olarak saygı görmüştür. Bu inançlar, zararsız ev yılanlarının (*lortu/lordu*) evi koruyan, bereket ve uğur getiren varlıklar olarak algılanmasını içermektedir. Ayrıca Ermeniler, zararsız *lortuyu* kutsamış ve ona "*hay*" adını vermiştir; bu ad, Ermenilerin etnonimi olan "*hay*" ile örtüşmektedir. Ermeni etnoniminin yılanlarla ya da Ermenilerle özdeşleştirilmesi, diğer kadim kültürlerde de görülmektedir: Sümerlerde bilgelik ve kayıtların koruyucusu olan tanrı Haya yılan biçiminde tasvir edilmiş, Bedeviler ise yılanlara "*haya*" adını vermiştir.

Lortu/lordu, kötü ruhları uzaklaştıran ve insan akrabalarını zehirli yılanlara karşı savunan koruyucu varlıklar olarak kabul edilmiştir. Ermeniler için bir totem olan *lortu*, mitlerde "şahapet" ("*şah-a-pet*", kelime anlamıyla "*şah(lar)ın başı*") olarak adlandırılan dost ve iyicil bir koruyucu ruh şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kendisine iyi davranıldığında altın bıraktığına, aksi hâlde ise huzursuzluk ve yıkım getirdiğine inanılmıştır.

Buna ek olarak, ejderhayı andıran güçlü *vişap* figürü mitolojide suyu ve fırtınaları simgelemiştir. Bazı anlatılarda *vişap*, ilksel sulara yaşar ve dağlarda yaşayan yılan krallarla savaşı; bu savaşların fırtınalara yol açtığına inanılır.

Yılan imgeleri sanat, halı dokumacılığı, süs eşyaları ve yer adlarında yaygın biçimde kullanılmıştır. Yılanlar, doğurganlık ve korumayı simgeleyen motifler olarak ev sütunlarına, mobilyalara ve takılara oyulmuştur. Kadınlar, yılanın doğurganlık sembolü olması nedeniyle yılan biçimli süsler takmıştır. Odzun ve Odzaberd (“yılan kalesi”), Odzi Get (“yılan nehri”), Odzi Kaghak (“yılan kenti”) gibi çok sayıda yer adı, Ermenice yılan anlamına gelen “*odz*” sözcüğünden türemiştir. Ermeni halk anlatıları, Şahmaran gibi yarı insan yarı yılan olan *Odzmanuk* (yılan delikanlı) figüründen söz eder. Ayrıca, beynini ve dolayısıyla her şeyi bilme gücünü insan bir halefe miras bırakan yılan hükümdar motifine de rastlanmaktadır.

Çayır yılanları için dışarıya süt bırakıldığında, onların karşılığında altın bıraktıklarına inanılmıştır. Varlıkları iyi talihin göstergesi sayılmış, kötü muamele görmeleri ise uğursuzluk ve kayıp getirecek bir davranış olarak değerlendirilmiştir. Yılan kültürünün bu unsuru Baltık halklarında da görülmektedir: Hristiyanlık öncesi inançlarında yılanlar, tıpkı kurbağalar gibi önemli bir rol oynamıştır. Her aile, bir çayır yılanının ocağa, hamama ya da el değirmeninin altına yerleşmesini uğur kabul etmiş; bu yılanlar yumurta ve sütle evcil hayvan gibi beslenmiştir. Litvanya’da yılan büyücüleri olan *Žaltones* (Litvanca *žaltys*, “çayır yılanı”ndan türemiştir) geleneğin bir parçası olmayı sürdürmektedir.

Hristiyanlığın kabulünden sonra Ermenistan’daki yılan kültü, uzak ve korunaklı bölgeler dışında giderek ortadan kalkmıştır. Antik Baltık yılan tapınmasını yeniden keşfederek taşlı ve taşsız yılan heykelleri diken Litvanya’nın aksine, Ermenistan’da endemik çayır yılanı günümüzde sıklıkla esaret altında tutulmaktadır. Bir zamanlar totem hayvanı ve akraba olarak saygı gören “şahapet”, günümüzde araştırma amaçlı istismar edilen bir “çiftlik hayvanı”na indirgenmiş durumdadır (*Sovorakan lortu*).

Sonuç

Yılanların -özellikle zehirsiz yılanların- bilge, şifa verici, koruyucu ve hanevi kutsal varlıklar olarak tapınım görmesi, insanlık tarihindeki en eski inançlardan biridir. Tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte yılanlara atfedilen anlam köklü biçimde değişmiş; iyi ile kötü arasında keskin bir ikili karşıtlık kurulmuştur. Bu dönüşüm, antik İran Zerdüştlüğünde dahi görülmektedir: Bu inanç sisteminde yılan, koruyucu rolünü yitirerek kırılğan yaşam ağacı Gaokerena'nın yok edilmesinde kullanılan bir yıkım aracına dönüşmüştür. İlahi yaratıcı Ahura Mazda'nın kötücül karşı gücü olan Ehrimen (Ahriman), kurbağalar ve yılanlar göndererek bu ağacı zehirlemeye çalışmaktadır. Tevrat'taki Yaratılış anlatısıyla (MÖ 1. binyıl) birlikte, insanlığın yılan algısı daha da radikal bir biçimde değişmiştir: Antik Yunan'da Hesperidlerin ağacını koruyan bir koruyucu tanrısal varlıkken, şeytani bir ayartıcı figürüne dönüşmüştür.

Kürdistan, Ermeni Yaylaları ile günümüz Türkiye'sinin doğu ve güneydoğu bölgelerindeki kültür ve inançların karşılaştırılması, özgün ve İbrahimî dinler öncesi doğa temelli inançların en tutarlı biçimde Êzîdî inancında korunduğunu göstermektedir. Bu durum, Êzîdîliğin aynı zamanda Zerdüştlük ve İslam etkileri taşıması nedeniyle daha da dikkat çekicidir. Kürt inanç sisteminde ise Şahmaran miti ve imgesi, İslamlaşma sonrasında da doğa temelli dinsel unsurların varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Benzer biçimde, Hristiyanlaşmış Ermeniler arasında da totem ve koruyucu hayvan olan adi çayır yılanı, özellikle Dersim gibi uzak ve korunaklı dağlık bölgelerde, Hristiyanlaşmadan yüzyıllar sonra bile "Şahapet" olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça & İleri Okumalar

Baran, Suat. 2020. "From Fairytale Character to Lost Goddess: The Archetypal Representation of Stepmother within Kurdish Folklore." İçinde Kurdish Art and Identity: Verbal Art, Self-definition and Recent History, editör Alireza Korangy, 92-93. Berlin ve Boston: De Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110599626-004>.

Deniz, Dilşa. 2023. "Shamaran (Shahmaran): The Lost Goddess of Kurdistan." İçinde Maternal Thinking: Gifts, Mothers' Bodies, and Earth, editörler Sid Reger, Mary Jo Neitz, Denise Mitten ve Denise Clunie, 103-119. Proceedings of the Association for the Study of Women and Mythology, Cilt 4. Brooklyn, NY: Women and Myth Press.

Deniz, Dilşa. 2020. "The Shaymaran: Philosophy, Resistance, and the Defeat of the Lost Goddess of Kurdistan." The Pomegranate 22 (2): 222-224.

<https://doi.org/10.1558/pome.38409>.

Hofmann, Tessa, ve Gerayer Koutcharian. 1983. Die Nachtigall Tausendtriller: Armenische Volksmärchen. Berlin: Edition Orient.

Russell, James R. 1987. Zoroastrianism in Armenia. Cambridge, MA: Harvard University Press.

"[Sovorakan lortu \(Սովորական լոտու\)](#)." Wikipedia, Son erişim tarihi [15.12.2025].